

İRAN DIŞ POLİTİKASINDA KURUMSAL VE KURAMSAL BİR AKTÖR: VELAYET-İ FAKİH

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev ÇELİK* - Muhammed Mücahit YILMAZ**

Öz

Velâyet-i Fakih anlayışı; 1970 yılında Ayetullah Musavi Humeyni tarafından sistemeleştirilmesine karşın, felsefi kökenleri Şii-İmamiyye öğretisi içerisinde meydana gelen Ahbarilik ve Usulilik ayrışmasına kadar götürülebilir. İran anayasasında makamlar üstü bir konumu olan Veli-i Fakih'in meşruiyet zeminini oluşturan teori, bu sebepten ötürü gerek iç gerek dış politikada ciddi etkilere sahiptir. Veli-i Fakih'in siyasi mekanizmaya müdahil olması sonucu, seçimle iş başına gelenler ile geleneksel kurumlarda mevcut bulunanlar arasında kadim bir çekişme mevcuttur. Bu bağlamda; iç politikaya olan etkisi, sorgulanamaz oluşu, hem dini hem de siyasi meşruiyeti tekeline alması, Veli-i Fakihlik makamını çok önemli ve kritik bir noktaya taşımaktadır. Mezkûr kurum, 'müdahaleci fakihlik' ile 'dinin Makyavelist uygulanma makamı' arasında İran siyasasında otoriter bir güç olarak varlığını idame ettirmektedir.

Anahtar kelimeler: Ahbarilik, Usulilik, Velâyet-i Fakih, İran Dış Politikası, Veli-i Fakih.

An Institutional And Theoretical Actor In Iranian Foreign Poicy:

Velayet-e Faqih

Abstract

Even Imam Ayatollah Musavi Khomeini systematized the approach of Velayet-e Faqih in 1970; its philosophical roots can be based upon the cleavage between Akhbariyya and Usuliyyah within Shia-Imamiyyah doctrine. Therefore, the theory constituting the legitimacy ground of Veli-ye Faqih, which has a "supra-authority" in the Iranian Constitution, has considerable impacts on both domestic and foreign policy. As a result of Veli-ye Faqih's interference in

* Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

the political mechanism, there is an ancient conflict between elected representatives and incumbents in the traditional institutions. In this context, its influence on domestic politics, unquestionable character, and monopoly over both political and religious legitimacy makes the position of Velayet-e Faqih very important and critical. The aforementioned institution maintains its existence in Iranian politics between 'interventionist position of faqih' and 'Machiavelist implementation of religion'.

Keywords: Ahbarilik, Usulilik, Velâyet-e Faqih, Iran Foreign Policy, Veli-i Faqih.

Giriş

Uluslararası İlişkileri şekillendiren, ülkelerin dış politikalarını belirleyen dinamiklerin, aktörlerin tespiti Uluslararası İlişkiler biliminin önemli çalışma alanlarından birisidir. Tespit edilen kavramsallaştırılan, kuramsallaştırılan, disipline devşirilen her olgu bir yandan Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişmesine ve genişlemesine katkıda bulunurken, diğer yandan da Uluslararası İlişkilerin pratik sahasının, ilişki boyutunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Uluslararası İlişkilerde aktör olgusu başlığı altında çok çeşitli tasnifler, alt başlıklar söz konusudur. Aktör olarak kabul edilen olgulardan bir kısmının küresel ölçekte gerçekliği vardır. Örneğin “devlet” uluslararası ilişkilerde temel bir aktör olarak kabul görmektedir. Diğer bir kısım aktörler de ulus altı - ulus üstü gibi daha farklı kategoriler içerisinde nitelendirilebilmektedir. Yine bir kısım aktörler ise sahip oldukları münhasır özellikleri ile belli coğrafya, etnik veya dini yapılar ile ilişkili olmakla ontolojik gerçekliklerinin küresele ulaşmayan sınırları bulunmaktadır.

Şiilik İslam tarihinin ilk dönemlerinde, dönemin siyasi çalkantılarının ürettiği bir akımdır. Ancak İslam tarihinin ilk döneminde mahiyetini “taraf olma” olgusunun şekillendirdiği bu akım günümüzde salt taraf olma ile nitelendirilememektedir. Günümüzde, taraf olma olgusunun çok daha ötesinde mezhebi bir kimliği, din içerisinde elde ettiği büyük bir alanı, siyasi olarak yadsınamayacak, göz ardı edilemeyecek, görmezden gelinemeyecek amaç ve argümanları söz konusudur.

Şiilik dini bir mezhep olarak tarihsel süreç içerisinde kendi ontolojik gerçekliğini üretmiştir. İslam'ın ilk döneminde, Şiiliğin kökeninin dayandırıldığı, ihtilafların çıktığı dönemlerde söz konusu edilmeyen kavramlar ve kurumlar, kurumsallaşmalar zamanla bir mezhebi teşekkül ettirmiştir. Bu mezhep içerisinde diğer mezheplerden farklı şekilde varlık bulan, anlam atfedilen bir takım kavram ve kurumların etkileri ve belirleyicilikleri sadece dini ve sosyal hayat ile sınırlı kalmamış, siyasal alana da sirayetleri söz konusu olmuştur. İran'ın iç siyasetinde belirleyiciliği artık tartışmasız olan kendine münhasır kavram ve kurumların dış politikaya da doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Velayet-i Fakih; sosyal inşacı bir perspektifle bakıldığında kavram, nazarıye ve kurumsal karşılık olmak üzere bir bütün halinde, mezhebi ve coğrafi olarak sınırları belli sosyal ve siyasal bir gerçekliktir.

Ortadoğu bölgesi İslam dinine mensup olanların yoğun olduğu bir bölge olmakla birlikte mezhepsel çeşitliliğe de sahiptir. Bölgedeki çeşitlilik etnik açıdan da söz konusudur. İran'ın bir sınırının yer aldığı Ortadoğu, İran'ın diğer sınırlarının yer aldığı Kafkasya Orta Asya kuşağında Farslar'ın dışında başka milliyetten ulusların, Araplar ve Türklerin de devletleri söz konusudur. Hatta İran'ın, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere 3 Türk Devleti'ne komşuluğu bulunmaktadır. Üç Türk devleti hesaba katıldığında Türk Dünyası'na olan sınırları Arap Dünyası'na olan sınırlarından daha fazladır. Azerbaycan'da Şii bir nüfus olması, dahası İran'da Şii Azeri nüfusunun bulunması İran'ın Şii siyaseti açısından dikkate alınması gereken hususlardır. İran Şiiliğinin Türkiye'ye nüfuz etmesi, Türkiye açısından mezhebi açıdan tehdit oluşturması olası bir durum değildir. Türkiye'deki mezhep yapısı ile İran'ın mezhep anlayışı örtüşmese de uzun yıllar boyunca *'İran'ın devrim ihracı politikasından Türkiye bir tedirginlik yaşamış'*¹ bir tehdit algılamıştır. Türkiye ve İran bölgede iki düşman ülkede değildir ancak iki ülkenin bölgede rekabet içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.²

İran'ın mezhebi ve siyasi olarak irredentist anlayışa sahip olması, Şiiilerin yer aldığı Arap coğrafyalarını domine edebilecek, kendi bölgesindeki Şii olmayan diğer aktörlerin hareket alanını daraltma arzusunu harekete geçirebileceğinin bölge içi veya bölge dışı diğer aktörlerce de kabul ve öngörülmesi, İran dış politikasının temel amillerinin tespit edilmesi, karar alıcıların özellikleri ve üretilen politikalar ile politikaların belirleyicileri arasındaki ilişkilerin incelenmesini zaruri kılmaktadır.

Velayet-i Fakih İran'ın dış politikasının belirlenmesinde, karar alıcılara doğrudan etki edilmesinde önemli bir kavram, kurum ve kuramdır. Teo-politik mahiyeti, ortaya çıkışının tarihsel süreci ve özellikleri itibarıyla İran'a münhasır, dış politik yönü de olan bir aktördür.

Şiilikte Radikal Dönüşüm: Usuli Akım'dan Velâyet-i Fakih'e

Şiilik; Hz. Muhammed'in (S.A.V.) damadı ve aynı zamanda amcasının oğlu olan Hz. Ali'nin taraftarları arasında gelişmiştir.³ Hz. Ali'nin hilafeti ile ilgili hadiselerin yaşandığı dönem ortaya çıkış dönemi olarak yaygın şekilde kabul ediliyor olsa da Hz. Peygamber dönemine veya Hz. Peygamber'in vefatının hemen ertesi döneme de işaret eden kaynaklar söz konusudur.⁴

Bugün bütünüyle Şiilik olarak nitelendirilen mezhep, zaman içerisinde çok sayıda alt kola ayrılmıştır. Bu alt kollar arasından üçünün tebarüz ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar; görece daha az takipçisi olan Zeydiyye ve

¹ Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 34, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2017.

² Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s. 44.

³ "Şia" kelimesi, "taraftar" anlamına gelmektedir. Şiilik, "Şiat-ı Ali" (Ali'nin taraftarları) kelimesinden dönüşerek oluşturulmuş bir isimlendirmedir. Bkz. Ercan Çitlioğlu, *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015, s. 14.

⁴ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 286.

İsmailiyye ile İslam dünyasında Sünnilikten sonra en fazla takipçisi olan mezhep İmamiyye (On İki İmamcılık)'dir.⁵ Niceliksel çoğunluğa sahip olup mevcut Şii nüfusu domine etmesinden ötürü, günümüzde Şiilik söz konusu olduğunda genellikle ilk hatıra gelen mezhep İmamiyye'dir. Tarih boyunca İmamiyye akımına mensup alimler arasında herhangi hiyerarşik bir düzen söz konusu değil iken; 18. yüzyılın sonunda bu durumda radikal bir değişiklik meydana gelmiştir. Mezkûr zaman dilimi içerisinde; On İkinci İmam'ın ('beklenen hidayete erdirici' olan 'Mehdi Muntazar') gaybete girmesi ile birlikte Şii toplumun meydana gelecek problemlerine hangi saiklerden hareketle çözümler bulunması gerektiği hususunda birbirine karşıt fikri savunan iki ekol ortaya çıkmıştır. İmamiyye mezhebi içerisindeki bu ekollerden birincisi Ahbarilik diğeri ise Usulilik'tir.⁶

Ahbarilik ekolüne göre; İmam Gaybete girmiş olsa dâhi, Şii toplumla olan manevi irtibatının devamı dolayısıyla, meydana gelen/gelecek problemlerin çözümünde o ana kadar gelmiş imamlardan hâsıl olan ahbar (haberler, bilgiler) yeterlidir. Bundan mütevellit; yapılması gereken şey mevcut ahbarı toplayarak, ona uygun şekilde amel etmektir. On İkinci İmam'ın gaybet halinin umulandan uzun sürmesi ile birlikte imamlardan gelen ahbarın Şii toplumun ihtiyaçlarına karşılık veremez hale gelmesi sonucu, toplumun ihtiyaçlarına belirli ilkeler çerçevesinde çözümler üretilmesinin elzem olduğunu düşünen 'Usuli Ekol' bu şekilde ortaya çıkmıştır. Usuli ekol; zaman ve şartların getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda hareket eden, ahbarın statik bir 'tek doğru' olmadığını savunup aklı esas alarak yeniden yorumlanması gerektiğini savunan ve Ehl-i Sünnet anlayışında Ehl-i Re'y ekolüne karşılık gelen içtihat yanlısı sistemin adıdır.⁷

Usuli ulemanın, Ahbâriler ile olan tartışmadan galip ayrılması ile birlikte içtihat üretebilme yetkisi ulemanın konumunu toplumsal alanda kuvvetlendirmiştir. Ulema, dinsel hiyerarşinin en üst sırasında yer alıp 'müçtehit' sıfatı kazanabilmek için mücadele vermeye başlamıştır. Müçtehitler de böylelikle dini hiyerarşinin en üst noktasına yerleşerek merci-i taklit (taklit edilen makam) olmuş ve onları taklit eden insanlar da mukallit (taklit eden kişi) olarak iki toplumsal tabakaya bölünmüştür.⁸

Özellikle merci-i taklit kurumu ile birlikte din adamları, aşamalı olarak toplumsal hareketlerde sorumluluk üstlenici eylemlerde bulunmuşlardır. 19. yüzyılda her Şii'nin bir müçtehidi taklit etmesi gerektiği belirtilerek müçte-

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 221-224.

⁶ Daha kapsamlı bilgi için bkz. Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbari-Usuli Farklaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 2011/2, s. 194.

⁷ İmamiyye'deki Ahbarilik ve Usulilik farkı gibi; Sünni İslam'da da Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y farkı mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994, s. 508-512 ve M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 10, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994, s. 520-524.

⁸ Moojan Momen, *An Introduction to Shi'ism: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, New Haven 1985, s. 202-206.

hitlerin toplumsal pozisyonları güçlendirilmiş; fakat Molla Ahmet Neraki tarafından gündeme getirilip de yaklaşık yetmiş yıl sonra Humeyni tarafından sistemleştirilen velâyet-i fakih anlayışıyla birlikte, merci-i taklitlerin din ile sınırlı ve polifonik varlıkları, “*imam adına devlet başkanlığını tek bir kişi üstlenebilir*” kuralıyla birlikte tek elde toplanarak mevcut iktidarı tehdit eder hale gelmiştir.⁹

Günümüz Türkçesi ile “*fakihçinin tasarruf yetkisi*” anlamına gelen Velâyet-i Fakih, teo-polik bağlamda ise “*fakihin hükmetme otoritesi*”ni ifade etmektedir. Velâyet-i Fakih ilkesi, modern Şii politik düşüncesinin ana eksenini oluşturmaktadır. Şii düşüncesinde bu görüş her ne kadar Ayetullah Humeyni’ye izafe edilse de, söz konusu görüşün onlarca yıl önce Ayetullah Molla Ahmed Neraki gibi Şii din adamlarınca tartışmaya açıldığı bilinmektedir. Bu ilke; Kayıp İmam’ın yokluğunda, yönetimin tek ve mutlak bir fakihe dayanması gerektiğini belirten ‘*velâyet temelli politik bir sistem*’ savunusu yapmaktadır. Velâyet-i Fakih ilkesi Şii din adamları arasında genel olarak kabul edilmesine karşın, fakihin yetkileri ve egemenliğinin kapsamı hususunda din adamları arasında ihtilaflar çıkmaktadır. Velâyet-i Fakih, Şiiliğin yapı taşı niteliğindeki İmamiyye teorisinin içinden çıkmıştır. İmamlar, Hz. Muhammed’in gerçek mirasçısı olarak görülürler ve bu İslami perspektifi paylaşan herkes, her İmam’ın Hz. Peygamber aracılığıyla Allah tarafından atandığına ve atanacağına inanmaktadır. Şii inanışa göre; Hz. Ali’nin otoritesi, ya da diğer bir deyişle ‘*velâyeti*’, onun haleflerinden hiçbir şekilde yok olmamış ve aynı şekilde süregelmiştir. Takipçilerine göre İmamlar, en üst düzeyde dindar yaşamı temsil eder ve Hz. Peygamber tarafından örnek gösterilen nitelikleri taşır. On İki İmam, her şeyden önce mevcut olan “*On İkinci, ya da -kayıp, gizli- İmam*” dâhil, kâinatın ve gerçek dinin oluşumu için gerekli görülmüştür. İmam, Allah’ın varlığına kanıttır.¹⁰

Humeyni’nin 1963’ten sonra Necef’te verdiği derslerde oluşturduğu bu kavramın mahiyetinde, Kuran’ın deruni manalarını herkesin anlayamayacağı, özetle Arapça’ya vakıf Şii ulemasınca bilinebileceği vurgusu vardır. Dahası ve konumuz açısından önemli olan husus ise bu kavram vasıtasıyla siyasi idareyi, siyasi iradeyi bağlaştırmayı, din ile siyasetin de birbirinden ayrılamayan alanlar olduğunu vurgulamasıdır.¹¹

Humeyni, Velâyet-i Fakih adlı çalışmasında; fakihlerin imamlar tarafından, imamların Hz. Muhammed tarafından ve O’nun da Allah tarafından vazifelendirildiğini belirtmektedir. Kayıp İmam’ın ortadan kaybolduğu “*gaybet dönemi*”nden sonra yönetimin kimin elinde bulunması gerektiğine dair Şiilik

⁹ Halil İşlak, “Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Mercii Taklidlerin Velâyet-i Fakih Anlayışına Bakışı”, *International Journal of Science Culture and Sport*, Temmuz 2015, s. 399.

¹⁰ Daha kapsamlı bilgi için bkz. Ahmad Vaezi, “What is Wilayat al-Faqih?”, *Al-Islam*, <https://www.al-islam.org/shia-political-thought-ahmed-vaezi/what-wilayat-al-faqih>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017.

¹¹ Rafiq Rustamov, *İran’da İslam Kimlik ve Dış Politika: Konstruktivist Bir İnceleme*, Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 52-53.

inancının üzerinde ittifak ettiği görüşün açık olduğu ve nihai olarak, velâyet yetkisinin fakihlere tevdi edildiğini söyleyerek de, velâyet-i fakih düşüncesinin meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Mamafih; fakihlerin velâyetinin, tekvini olmayıp itibari olduğunu da belirtmiştir. Buna göre; fakihlerin velâyeti ile Hz. Peygamber'in velâyeti hiçbir surette eşit değildir, zira birisinde bir makam ve derece söz konusu iken, diğeri bir görev ve mükellefiyetten ibarettir.¹²

Şii mezhebine göre; peygamberlerin iki temel görevinden (vahiy ve idare) ikincisi, imametin çerçevesini belirlemekte, yani Peygamber vefat ettikten sonra vahiy, dolayısıyla da vahye konu olmak sona erse de imamet devam etmektedir. Buna göre; imam olan kişi, vahiy almak dışında peygamber ile aynı özelliklere sahip olmaktadır. İmamın da tıpkı peygamber gibi masum olduğuna ve gûnahtan azade olmuşluğuna inanılmaktadır. Burada altı kalınca çizilmesi gereken nokta, "imamın kim olacağı hususunda halkın karar verme yetkisinin/hakkının olmaması ve imamın doğrudan Allah tarafından seçildiğine inanılmasıdır."¹³ Dolayısıyla; ümmetin imama karşı sorumluluğu da peygambere karşı sorumluluğu gibi olmakta; ümmet imama kayıtsız koşulsuz itaat etmekle mükellef sayılmaktadır.¹⁴

Velâyet-i Fakih teorisi, Humeyni tarafından kuramsallaştırılarak 1979 Devrimi'nin ardından resmi devlet ideolojisi belirleniminde mühim yer kaplamıştır. Dolayısıyla denilebilir ki; klasik Şii'likte mevcut bulunan yönetimde egemenlik hakkının herhangi bir kişiye/kuruma/zümreye ait olmadığı kabulü, Humeyni tarafından radikal bir değişikliğe uğratılmış ve söz konusu kavram tek bir Fakih'in ümmet üzerinde idari/yönetimsel velâyete de sahip bir şekilde "velâyet-i mutlak-ı fakih" olarak yeniden tanımlanmıştır.¹⁵ 1979 Anayasası'nda merci-i taklit olmak, Veli-i Fakih olabilmek için zorunlu bir şart iken; 1989 değişiklikleriyle bu zorunluluk kaldırılmış ve 'fetva verebilme özelliğine haiz bulunma' yeterli görülmüştür.

Bir Siyasi Statü Olarak: Veli-i Fakih

Anayasa ilan edildikten sonra belirlenen hiyerarşik yapıya göre en önemli kurum; yasama, yürütme ve yargı erki üzerinde yetki sahibi olan "Rehberlik" makamı, yani Veli-i Fakih olmuştur. Bundan dolayı; İran'da iki aşamalı bir kuvvetler ayrılığı söz konusudur ve Veli-i Fakih, Cumhurbaşkanının atanmasında ve gerektiğinde azledilmesinde söz sahibi olmuştur (İran Anayasası, m. 110) Bunlara ek olarak; düzenin genel politikalarının iyi uygulanmasını gözetlemek, silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını üstlenmek, savaş ve barış ilanı gibi yetkilere de sahip olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere; Veli-i

¹² Ayetullah Humeyni, *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, s. 56-94.

¹³ Bu görüşler günümüzde Ensar-ı Hizbullah tarafından dile getirilmektedir. Bkz. Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara 2013, s. 39.

¹⁴ *Ibid*, s. 52.

¹⁵ Velâyet-i Fakih kuramına Şii fakihler tarafından yöneltilen eleştiriler için bkz. İsmail Safa Üstün, "Velâyet-i Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 43, Ankara 2013, s. 21.

Fakih, İran politika üretiminde en üst düzeyde yer aldığından dolayı görev ve yetkileri Anayasada ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.¹⁶

Bu bağlamda Anayasa'nın 57. maddesi büyük önem arz etmekte ve sistemin işleyişine dair büyük bir ipucu vermektedir: *"İran İslam Cumhuriyeti'ne hâkim olan yetkili makamlar yasama, yürütme ve yargıdan müteşekkil olup, bu yasanın sonraki maddelerine göre Velâyet-i Mutlak-ı Emr ve ümmetin liderinin gözetimi altında görevlerini yürütürler. Bu erkler birbirinden bağımsızdır."*¹⁷ Bu maddede açık bir şekilde ortaya konulduğu gibi, Velâyet-i Mutlak-ı Emr (diğer adıyla, Velâyet-i Mutlak-Fakih)'in otoritesi güvence altına alınmış ve bir makamlar üstü olarak inşa edilmiştir.

1989 yılında İran Uzmanlar Meclisi tarafından Humeyni sonrası İran siyasal sisteminin en üst makamı olan Veli-i Fakih konumuna, Ayetullah Ali Hamaney seçilmiştir. Siyasal sistemde bir problem yaratıcı veya siyasal sistemde baskın bir güç olarak Veli-i Fakih'in ortaya çıkışı da bu döneme denk düşmektedir. Hamaney döneminde ilk sürtüşmenin yaşanması; 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile başlamıştır. Hatemi; vaatleri arasında da yer alan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi söylemler yüzünden gerek Hamaney gerekse geleneksel kurumlar tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, Ahmedinejad'ın 2009 seçimlerinde de kendisini göstermiş ve tüm Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kapsayacak şekilde Veli-i Fakih'in otoritesinin tebarüzü sık sık söz konusu olmuştur.

Veli-i Fakih Hamaney; özellikle Ahmedinejad döneminde fakihlerin/dini yetkililerin otoritesini tesis etmeye yönelik önemli politik hamlelerde bulunmuş, fakat Ahmedinejad'ın buna bilhassa ikinci dönemde vermiş olduğu üstü örtülü-karşılıklı ciddi kırılmalar yaratmıştır. Sözelimi; Hamaney, Ahmedinejad'ı başlangıçta reformistlere karşı destekleyerek İslam Cumhuriyeti'nin büro kurma yetkilerini arttırmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, Ahmedinejad'ın İran'ın İslami kimliğine odaklanmak yerine Pers İmparatorluğu'nu kuran Büyük Cyrus'un hatırasını yeniden canlandırarak 1979 devrimi öncesi İran uygarlığına atıfta bulunması, İran milliyetçiliğine ve kültüre vurgu yapmanın da ötesinde, din adamları arasında kendi siyasi rollerinin minimize edileceğine dair ciddi bir endişe uyandırmıştır.¹⁸

Sonuç olarak; 1979 devrimi sonrası Veli-i Fakih, İran siyasi sisteminde -en- önemli kişi konumunda olmuştur. Esas olarak; İran devriminin ruhunu korumak maksadıyla İran anayasasına dâhil edilmiş olan Veli-i Fakih; Korumacılar Konseyi ve Meclis üzerinde, idareyi tanzim etmesine yetecek ölçüde anayasal yetkilere sahiptir. Velâyet-i Fakih'in sağladığı mevzu bahis anayasal yetkiler, Rehberlik (Veli-i Fakihlik) makamını İran'ın siyasal sisteminde son derece önemli kılmaktadır. Toplumsal bazda ise denilebilir ki; bu kurumu za-

¹⁶ Yegin, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁷ İlgili maddenin tam metni için bkz. <http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-5.html>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017.

¹⁸ Ian Black ve Saeed Kamali Dehghan, "Iran Lays Claim to British Museum's Cyrus Cylinder", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/15/iran-cyrus-cylinderbritish-museum>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

yıflatmak için atılan herhangi bir siyasi adım İran'da büyük bir sosyo-politik kargaşaya neden olacaktır.

İran Dış Politikasında Velâyet-i Fakih Etkisi

İran, nüfuz ve güç arayışı içerisinde rekabet halinde olduğu diğer ülkelerden sadece iki açıdan farklılık taşımaktadır. Bunlardan birincisi; sahip olduğu *'totaliter ve aşırılıkçı ideoloji'*nin ihracını amaçlıyor olmasıdır. İkincisi ise, bu ideolojiyi tahkim etmeyi amaçlarken kullanmış olduğu yöntemlerdir.¹⁹ İran devletinin yapısı, politik alana uygulanabilir şekilde İslam'ın sert ve istismara açık bir yorumu üzerine kuruludur. Böyle bir ideoloji, her türlü insan hakları ihlalinin kendi ideolojik amacı ile meşru bir zemine oturabileceğinden dolayı, muhalefete uğraması söz konusu değildir.²⁰ İran, amaçlarını gerçekleştirmek için herhangi bir taktiksel ya da ideolojik sınırlamalara tabi kalarak kendini sınırlamamaktadır. İslam Cumhuriyeti; Veli-i Fakih ve Koruyucular Konseyi tarafından belirlenen bir dizi hedefe sahiptir ve muhalefet partileri ya da medya, Batı demokrasi sistemlerinde olduğu gibi yönetimi zora sokamamaktadır. Bu nedenle devlet yönetimi, hedeflerine ulaşmak için uzun vadeli stratejiler planlamakta ve yürütmekte; buna ek olarak herhangi bir eyleminden dolayı da baskı altına alınamamaktadır.²¹ Orta Doğu'da İran, gerek Veli-i Fakih'in otoritesini kullanarak iç politikayı stabilize etmekte gerek de dış politikada dini bir söylem ile hem ABD'yi engelleyici hem de yayılmacı bir politika izleme yoluna gitmektedir.²² Bu bağlamda; İran'ın Suudi Arabistan karşıtı politikalarına ayırım gözetmeksizin karşılık vermesi, Orta Doğu halklarının ayaklanmalarına kendi çıkarlarına hanel getirmede destek çıkması da bu pragmatist yaklaşımın bir ürünüdür.²³

Humeyni'nin 1979'da yaptığı devrim; Şah yönetiminin iç politikasına olduğu kadar dış politikasına da bir tepki olarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda; anayasal monarşi kaldırılmış, iç ve dış politikada Şah döneminden bir kopuşu işaret edecek şekilde ABD'den uzaklaşarak Batı ile ilişkiler sıfır noktasına indirilmiştir. Humeyni döneminde; İran'ın devrim ihracı stratejisi vasıtasıyla bölgesel liderliği amaçlaması ve Körfez ve Ortadoğu coğrafyasına yönelmesi, sadece Batı ile ABD'yi değil, bölge ülkelerini de karşısına almasına yol açmıştır. Bununla birlikte; Rafsancani ve Hatemi dönemi ile başlayan uluslararası sisteme entegre olma maksadıyla ABD ve Batı dünyasıyla ilişkilerini revize etme politikası, kısa vadeli bir stabilizasyon sağlamıştır. Ahmedinecad dönemiyle birlikte tekrar anti-Batı söylemine geri dönen İran, nükleer kriz süreci

¹⁹ Elliot Friedland, "Iranian Regional Hegemony", *Clarion Project*, <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/Iranian-Regional-Hegemony.pdf>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Friedland, "Iranian Regional Hegemony", Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

²² Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, s. 14.

²³ Coğrafi-mezhepçilik kavramı üzerinden bir İran-Suudi Arabistan ilişkisi okuması için bkz. Kamran Bokhari, "Geosectarianism and the Future of the Saudi-Iranian Struggle", *The Islamic Monthly*, <http://theislamicmonthly.com/geosectarianism-and-the-future-of-the-saudi-iranian-struggle/>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

boyunca ya gelişmekte olan ya da Müslüman ülkelerden destek görmüş ve neredeyse kuruluş felsefesinde var olan 'Büyük Şeytan' adlandırmasına geri dönmüştür.²⁴ Tüm bu dönemlerde değişmeyen tek şey ise; İran halkının tüm bu politik değişimler karşısında, derin kırılmalar yaşanmasına karşı yaşamış olduğu teslimiyetçi tavrıdır. Bu da; ülkenin, dini-otoriteryanizm ile yönetildiği algısına katkı sağlamaktadır.²⁵

İran'da, siyasi kurumlara belli dönemlerde egemen olan farklı kesimler olmuştur. Bunları sıralamak gerekirse; 1980'lerde radikaller, 1990'larda pragmatikler, 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarındaki ılımlılar, 2005'ten itibaren Ahmedinejad'ın önderliğindeki muhafazakârlar ve 2013'ten itibaren Hasan Ruhani ile başlayan ters dönüşüm ile ılımlı politikalar. Tüm bu zaman dilimlerinde; Veli-i Fakih, İran'ın dış politikasında, özellikle de İran'ın ABD'ye yönelik politikasında radikal değişikliklere karşı ciddi bir direnç göstermiştir. Bununla birlikte, İran'ın Avrupa Birliği ve Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerini iyileştirmek için adımlar atmasına izin vermiştir.²⁶

İran siyasetinde en yüksek anayasal konumu elinde bulunduran Veli-i Fakih, daima önemli bir yetkiye sahip olmuş ve devletin işlerine birinci dereceden müdahil olabilmıştır. Veli-i Fakih ile cumhurbaşkanlığı arasında bir gerginlik söz konusu olduğunda, eski ve halkın aşına olduğu bir makam olarak Veli-i Fakih, popüleritesine rağmen Cumhurbaşkanlığı'nı daima geride bırakmıştır.²⁷ Velâyet-i Fakih kurumunun gücüne birden fazla faktör katkıda bulunmuştur. Veli-i Fakih'in karizması; Velâyet-i Fakih kurumuna karşı kurulabilecek olası bir yapılanmaya 'anayasanın doğasında mevcut olan koruma' ve din adamlarının bu kurumu İran toplumu içindeki güçlerinin bir kaynağı olarak görmesi. Veli-i Fakih'in cumhurbaşkanlığı makamının kararlarını desteklediği her durumda, bunun İran dış politikasının yürütülmesine olumlu etkileri olduğu gözlemlenmiştir.²⁸ Humeyni sonrası Veli-i Fakih Hamaney döneminde, İran için pragmatik bir dış politika uygulandığı, pratikteki uygulamalarla da ispatlanan aşikar bir mevcudiyet taşımaktadır.

Bir başka ülke olan Lübnan'da, Şii Hizbullah'ın da teorik ve pratik olarak Velayet-i Fakih'e bağlı olması, İran'ı kendi dışındaki coğrafyalarda da etkin kılabilmektedir.²⁹ Bu husus İran'ın dış politika üretirken Velayet'i Fakih üzerinden bir kurgu yapmasını sağlamakta, onun dış politikada aktörleşmesine imkan vermektedir.

²⁴ Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emekler, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", *BİL-GESAM*, 2014, s. 423-444. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952i-ran.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

²⁵ 'Dini diktatörlük' kavramının kapsamlı tanımlaması için bkz. Ahmed el-Katib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velâyet-i Fakihe*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 539-551.

²⁶ M. Mahtab Alam Rizvi, "Velayat-e-Faâih (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis", *Strategic Analysis*, Cilt: 36, Sayı: 1, 2012, s. 123.

²⁷ *Ibid.*, s. 124.

²⁸ *Ibid.*, s. 124.

²⁹ Bekir Halhalli, "Humeyni Dönemi, İran Dış Politikası (1979-1989)", *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2014, s. 87.

Veli-i Fakih Humeyni'nin "mazlumların devriminin lideri" olarak adlandırılmasına karşın 1980'li yıllarda 'Hama Kasabı' Hafız Esad ile ortak düşmanları olan Saddam Hüseyin'e karşı ittifak kurması, bugünkü İran dış politikalarının ana ekseninde yer alan pragmatizmi onlarca yıl önceden haber vermektedir.³⁰ Yine aynı şekilde İran'ın dini lideri Ali Hamaney, 25 Ocak 2011 devriminden sonra Mısır halkına göndermiş olduğu mesajda, mezkûr devrimi "İran İslam devrimi ruhundan ilham almış bir İslami uyanış" olarak tanımlayıp Bahreyn'deki rejim karşıtı protestolara desteğini ifade ederken; Suriye rejimine karşı yürütülen ayaklanmaları şeytanlaştırmak, ötekileştirmek ve etkisizleştirmek için her türlü söylem ve eyleme başvurmuştur.³¹ Hasan Ruhani, cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanıp makama geçtikten hemen sonra Veli-i Fakih ile ekonomi-politik temelli bir ihtilaf yaşaması, makama kim gelirse gelsin Rehberlik makamının otoritesinin hissettirileceğini ispatlar nitelikte olmuştur.³² Yine örnek olarak zikredilebilecek Veli-i Fakih Hamaney'in Cumhurbaşkanlığı makamına yönelik 'otorite' gösterilerinden birisi de; nükleer anlaşmalar esnasında İran'ın anlaşmayı kabul etmesine rağmen haksızlığa uğramış olduğunun dile getirilmesine dair bir mektup³³ ile nükleer anlaşmalar karşısında Hamaney'in Hasan Ruhani'yi ABD'ye karşı dikkatli olması yönünde uyardığı mektuptur.³⁴ Bunun dışında, okullarda verilen eğitimde İngilizce'ye 'biraz ağırlık' verilebilmesi dahi, Cumhurbaşkanı ve Veli-i Fakih arasında politik bir tartışma yaratabilmekte ve Cumhurbaşkanı, dini lidere karşı haddi aşmaması hususunda uyarılara maruz kalabilmektedir.³⁵

Ayetullah Humeyni'nin 1989 yılındaki vefatından sonra Velayet-i Fakih kurumunun temsilcisi Ayetullah Ali Hamaney olmuştur. Aynı zamanda İran siyaseti hiyerarşisinde de en üst mevki de yer almaktadır. Siyasi, dini bir statü sahibi ve bir Velayet-i Fakih temsilcisi olarak dış politika konusunda açık bir aktördür. Arap Baharı sürecinde 2011 yılında Suriye'de başlayan isyanlarda net bir tutum ortaya koymuş ve hangi koşullarda isyanları destekleyeceklerini açıklamıştır. Bunun yanı sıra doğrudan Hamaney'e karşı sorumlu olan

³⁰ Gıyas Bilal, "İran ve Müttefiklerinin Suriye Krizindeki Rolü", *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttefiklerinin-suriye-krizindeki-rolu>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017.

³¹ *Ibid.*

³² İlgili haber için bkz. "Iranian Sources: Political Crisis in Tehran Between Khamenei and Rouhani", *Asharq Al-Awsat*, <http://english.aawsat.com/2016/04/article55349146/iranian-sources-political-crisis-in-tehran-between-khamenei-and-rouhani>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

³³ Tam metin için bkz. "Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://www.leader.ir/en/content/13791/Ayatollah-Khamenei-sends-a-letter-to-President-Hassan-Rouhani-about-the-JCPOA>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

³⁴ Tam metin için bkz. "The Leader Thanks President Rouhani, His Administration On Successful Nuclear Talks", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://leader.ir/en/content/14050/Ayatollah-Khamenei-responds-to-President-Rouhani%E2%80%99s-letter-about-the-JCPOA>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

³⁵ Arash Karami, "English Language Classes Set To Become Next Battleground In Iran", *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/rouhani-khamenei-english-language-classes-west.html>, Erişim tarihi: 5 Ocak 2017.

Kudüs Ordusu'nun Komutanı Süleymani'nin Şam'da temaslarda bulunduğu-
nun söz konusu edilmesi, İran'ın Suriye politikasının doğrudan Hamanei'nin
kontrolünde yürütüldüğünü söylemek³⁶ bu makamın aynı zamanda bir dış
politika aktörü olduğu anlamına da gelmektedir.

İran İslam Cumhuriyeti, Esad'ın düşmesi durumunda bölgesel çıkarlarını
muhafaza etmek adına kapsamlı ve gerek maddi gerek manevi bütçesi yük-
sek bir çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda; İran güvenlik ve istihbarat servisleri
Beşar Esad'ın iktidarını korumak için Suriye ordusuna danışmanlık ve yar-
dım sağlamıştır. Bu çabalar; bilhassa İran Devrim Muhafızları Ordusu (İDMO)
Kara Kuvvetleri, Kudüs Gücü, istihbarat servisleri ve kolluk kuvvetleri kulla-
nılarak fiiliyata dökülmüştür.³⁷ İran, kendi kimliği ile çelişen tüm noktalar bir
yana; Suriye hükümetinin, yaptığı katliamlarla meşhur Şebbiha milislerine
yardım etmiş ve bu milisleri olası olumsuz bir senaryoda Suriye'nin Tahran'a
daha da bağımlı hale gelmesine yol açacak şekilde operasyonel maksatlı kuv-
vetlendirmiştir.³⁸ 2013 yılında Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı zaferi
sonrası İran'ın uluslararası ve bölgesel ilişkilerini yeniden başlatma fırsatı
elde etmesi, Suriye'ye doğrudan müdahalenin İran'ın finansal ve ideolojik ser-
mayesine zararlı olabileceği endişelerini dile getirmesine sebep olmuştur.³⁹
Bununla birlikte, bu tutum bilhassa Veli-i Fakih Ofisi'nden güçlü muhalefetle
karşı karşıya kalmış ve Ruhani, Suriye'nin terörizm ve tekfirci gruplar tarafın-
dan saldırıya uğradığı ve bu mücadelede İran'ın ön safta oluşturduğu resmi
"direniş" söylemini sürdürmek zorunda kalmıştır.⁴⁰

Hamaney'in dış politika ile ilgisi sadece Şilik ekseninde gerçekleşmemek-
tedir. İran dış politikasını belirleyen diğer gelişmelerde de Hamaney'in belirle-
yici beyanatları söz konusudur. Dostane ilişkiler içerisinde olmadıkları Suu-
di Arabistan'a karşı Hamaney çok net ve sert açıklamalarda bulunmaktadır.
ABD ile Suudi Arabistan arasında imzalanan 110 milyar dolarlık anlaşmaya
Hamaney sert tepki göstermiş, Suudi Arabistan'ı damızlık ineğe benzetmiş-
tir.⁴¹ Hamaney ABD'ye güvenmediklerini⁴² hatta ve hatta nefretlerinin artaca-
ğını açıkça dile getirmiştir.⁴³

³⁶ Bayram Sinkaya, *Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası*, Seta Yayınları, Nisan 2012, s. 10-26.

³⁷ Will Fulton - Sam Wyer vd., *Iranian Strategy in Syria* (The Institute for the Study of War, 2013), s. 6.

³⁸ Ibid.

³⁹ Gareth Smyth, 'Iran: Rafsanjani Signals Wavering in Long-standing Support for Syria', *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/sep/06/iran-syria-rafsanjani-assad>, Erişim tarihi: 4 Ocak 2017.

⁴⁰ "Iran to continue full support for Syria: Official", *The Iran Project*, <http://theiranproject.com/blog/2016/03/28/iran-continue-full-support-syria-official/>

⁴¹ "Hamaney, Suudi Arabistan'a Çok Sert Çıktı", <http://www.hurriyet.com.tr/hamaney-suudi-arabistana-cok-sert-cikti-40472219>, 28 Mayıs 2017.

⁴² "İran'ın Dini Lideri Hamaney: ABD'ye Güvenemeyiz", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_hamaney_iran, 19.01.2016.

⁴³ "Hamaney Açık Konuştu! Nefretimiz Artacak", <http://www.haber7.com/dunya/haber/2351535-hamaney-acik-konustu-nefretimiz-artacak>, 09.06.2017.

Sonuç

Velâyet-i Fakih, Şii inanışında Usuli ve Ahbari ayrımından filizlenen ve din adamının velâyet yetkisinin, idari maksatla da kullanılabilceğini ve devleti bir fakihin yönetebileceğini ve hatta yönetmesi gerektiğini söyleyen bir ilkedir. Bu ilke, Humeyni'nin sürgün zamanında ortaya çıktığı vakit, özellikle Nəcəf'in merci-i taklit mertebesindeki âlimler tarafından büyük tepkiyle karşılanmış ve Humeyni'nin deyim yerindeyse, ötekileştirilmesine sebep olmuştu. Bununla birlikte; meydana gelen gelişmeler ile birlikte, merci-i taklit kurumu her ne kadar Şii topraklarının büyük bölümünde hâlâ geçerliliğini koruyor olsa da, Veli-i Fakih mutlak otoritesi ve sadece Müslüman dünyanın değil dünyanın dört bir yanına gönderdiği temsilcileriyle tartışmasız egemenliğini ilan etmiş gözükmektedir. Bu durum, bir yandan güncel Şii anlayış içerisindeki derin kırılmaya işaret ederken, diğer yandan İran'ın, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı, rejim muhaliflerine karşı Suriye'yi desteklemesi örneğinde olduğu gibi 'garip' sonuçların da politik yansımalarına ışık tutmaktadır.

Görülen o ki; Humeyni'nin büyük oranda politik saiklerden hareketle (Şah yönetimini devirmek için) kurguladığı Velâyet-i Fakih teorisi; araçsallaştırılan siyasi tavrın amaç haline gelmesine ve velâyet ilkesinin politize olmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda 'din'; 1979 devrimi sonrası velâyet-i fakih teorisine şiddetle karşı çıkan merci-i taklitlerin korktuğu şekilde 'araçsallaştırılmış' ve 'politik çıkar', tek ve nihai amaç haline getirilmiştir. Sonuç olarak; yapmış olduğu katliamlarda dini saiklerden hareketle 'tekfir' gerekçesine sarılan "Aşırı Selefi Örgütler" ile politik amaçlarla işlediği cinayetlere meşruiyet zemini 'mutlak yetkili fakihin' verdiği izinle sağlayan "İran" arasında gerçekçi bir analoji kurmak mümkündür. Bu analoji, birbirini düşman olarak tanımlayan iki gücün, süreç içerisinde birbirine benzemesi gibi ironik bir neticeye de yol açmıştır.

Bölgede İran'ın gerek dini ve gerek siyasi yayılma arzularının hem belirleyicisi, hem meşruiyet sağlayıcısı olarak Velâyet-i Fakih önemli bir aktördür. Irak ve Saddam ile ilişkilerinin seyrinden, Suriye'deki gelişmelere, Suudi Arabistan'la yaşadığı gerilimlerden Körfez ülkeleri politikalarına kadar İran'ın dış politikasında Velâyet-i Fakih belirleyici olmuştur. Hatta Yemen'de İran tarafından desteklenen Husi'lerin, İran'daki Velâyet-i Fakih benzeri bir yönetim modeli talepleri dikkat çekicidir.

İran siyasi sisteminin 1979 Anayasası'nda yer alan ilkelere dayandığından hareketle, bu anayasanın neredeyse yasalar üstü saydığı Velâyet-i Fakih kurumunun ilerleyen zamanlarda da İran siyasetinin en güçlü kurumu olmaya ve dış politikada etkin ve başat bir aktör olarak varlığını sürdürmeye devam edeceğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar

I. Kitaplar ve Makaleler

BULUT, Halil İbrahim: *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 286.

- ÇİTLİOĞLU, Ercan: *İran'ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- EL-KATİB, Ahmed Şiada: *Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şuradan Velayet-i Fakihe*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- DOSTER, Barış: "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012.
- FULTON, Will - WYER, Sam vd.: *Iranian Strategy in Syria*, The Institute for the Study of War, 2013.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki: *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şülik*, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- HUMEYİNİ, Ayetullah: *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran, yayın yılı yok.
- İŞILAK, Halil: "Merci-i Taklid-Velayet-i Fakih Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velayet-i Fakih Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport*, Temmuz 2015, s. 393-400.
- KARTALOĞLU, Habib: "İmamîyye'de Ahbari-Usuli Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 2011/2, 194.
- KILIÇER, M. Esat: "Ehl-i Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 10, Ankara 1994, s. 520-524.
- MOMEN, Moojan: *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, New Haven 1985.
- ÖĞÜT, Salim: "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 10, Ankara 1994, s. 508-512.
- RİZVİ, M. Mahtab Alam: "Velayat-e-Fağih (Supreme Leader) and Iranian Foreign Policy: An Historical Analysis", *Strategic Analysis*, C. 36, S. 1, 2012, s. 112-127.
- RUSTAMOV, Rafiq: *İran'da İslam Kimlik ve Dış Politika: Konstruktivist Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- ŞAHİN, Mehmet: "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, C. 2, S. 2, 2008, s. 7-17.
- ÜSTÜN, İsmail Safa: "Velâyet-i Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 43, Ankara 2013, s. 19-22.
- YEGİN, Abdullah: *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, Ankara 2013.

II. İnternet Kaynakları

- "Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation", *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://www.leader.ir/en/content/13791/Ayatollah-Khamenei-sends-a-letter-to-President-Hassan-Rouhani-about-the-JCPOA>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.
- "Iranian Sources: Political Crisis in Tehran Between Khamenei and Rouhani", *Asharq Al-Awsat*, <http://english.aawsat.com/2016/04/article55349146/iranian-sources-political-crisis-in-tehran-between-khamenei-and-rouhani>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

“The Leader Thanks President Rouhani, his administration on successful nuclear talks”, *The Office of the Supreme Leader, Grand Ayatollah Sayyid Ali Hosseini Khamenei*, <http://leader.ir/en/content/14050/Ayatollah-Khame-nei-responds-to-President-Rouhani%E2%80%99s-letter-about-the-JCPOA>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.

Bilal, Giyas: “İran ve Müttefiklerinin Suriye Krizindeki Rolü”, *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ve-muttefiklerinin-suriye-krizindeki-rolu>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2017.

Black, Ian ve Dehghan, Saeed Kamali: “Iran lays claim to British Museum’s Cyrus Cylinder”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/sep/15/iran-cyrus-cylinderbritish-museum>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Bokhari, Kamran: “Geosectarianism and the Future of the Saudi-Iranian Struggle”, *The Islamic Monthly*, <http://theislamicmonthly.com/geosectarianism-and-the-future-of-the-saudi-iranian-struggle/>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Çitlioğlu, Ercan: *İran’ı Anlamak*, Başkent Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 34, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2017.

Friedland, Elliot: “Iranian Regional Hegemony”, *Clarion Project*, <https://www.clarionproject.org/sites/default/files/Iranian-Regional-Hegemony.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

“Hamaney, Suudi Arabistan’a Çok Sert Çıktı”, <http://www.hurriyet.com.tr/hamaney-suudi-arabistana-cok-sert-cikti-40472219>, 28 Mayıs 2017.

“Hamaney Açık Konuştu! Nefretimiz Artacak”, <http://www.haber7.com/dunya/haber/2351535-hamaney-acik-konustu-nefretimiz-artacak>, 09.06.2017.

<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution-5.html>

“İran’ın Dini Lideri Hamaney: ABD’ye Güvenemeyiz”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160119_hamaney_iran, 19.01.2016.

Karami, Arash: “English language classes set to become next battleground in Iran”, *Al-Monitor*, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/rouhani-khamenei-english-language-classes-west.html>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.

Sandıklı, Atilla ve Emeklier, Bilgehan: “İran’ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri”, *BİLGESAM*, 2014, s. 419-448. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Smyth, Gareth: ‘Iran: Rafsanjani Signals Wavering in Long-standing Support for Syria’, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2013/sep/06/iran-syria-rafsanjani-assad>, Erişim Tarihi: 4 Ocak 2017.

Sinkaya, Bayram: *Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası*, Seta Yayınları, Nisan 2012, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_seta-arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2017.

Vaezi, Ahmad: “What is Wilayat al-Faqih?”, *Al-İslam*, <https://www.al-islam.org/shia-political-thought-ahmed-vaezi/what-wilayat-al-faqih>, Erişim tarihi: 3 Ocak 2017

“Iran to continue full support for Syria: Official”, *The Iran Project*, <http://theiranproject.com/blog/2016/03/28/iran-continue-full-support-syria-official/>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2017.